

**ВСЕУКРАЇНСЬКА КОНТОРА «ТОРГСИН» У ХАРКОВІ В 1932—
1934 РОКАХ**

Діяльність торгівельної мережі системи «Торгсину», яка функціонувала на території УСРР і була пов'язана з голодом 1932–1933 років, викликає інтерес вітчизняних і зарубіжних дослідників. Перші ґрунтовні публікації з цієї теми В.І. Марочки, О.О. Осокіної [1] окреслили коло основних аспектів діяльності «Торгсину». Дослідження останніх років вітчизняних істориків М.В. Гороха, О.Ю. Мельничук висвітлюють процес становлення та функціонування окремих контор і обласних торгових мереж, їх ділові стосунки з центральними керівними органами.

За проектом Положення, Всеукраїнська контора «Торгсин» була республіканським відділенням Всесоюзного об'єднання в Україні, завданням якої було безпосереднє керівництво торговою та валютно-фінансовою діяльністю обласних контор. До її компетенції співвідносилися питання з організації торгової мережі, забезпечення її товарами, регулювання цін, підготовка та розстановка кадрів. Центральний апарат контори складався з центральної бухгалтерії та секторів управління, комерційного, планово-економічного, валютно-фінансового, кадрового, інспекційного та юридичного.

Проте у плануванні та звітності Всеукраїнська контора повністю залежала від Всесоюзного об'єднання. Валютні та торгові плани обласних контор затверджувалися в Москві, у зворотному напрямку з Харкова спрямовувалась оперативна звітність. Остаточні рішення з фінансування та постачання товарів також приймалися Всесоюзним об'єднанням. У випадку незгоди Всеукраїнська контора мала право звертатися з апеляцією до наркомату зовнішньої торгівлі СРСР [2].

Затвердити навіть таке Положення не квапилися в Москві, що викликало дратівливість і незадоволення українського керівництва «Торгсином», яке в листуванні посилалося на надмірну паралельність, тяганину та неповороткість у повсякденній роботі. З прийняттям Українською економічною нарадою постанови «Про утворення Всеукраїнської контори «Торгсину» 29 червня 1932 року, організація та управління торгівельною мережею покладалися на уповноваженого Наркомзовнішторгу при РНК УСРР, підпорядкованого наркомату зовнішньої торгівлі СРСР. Лише з другого півріччя 1933 року

Всеукраїнська контора у повному обсязі отримала адміністративне та господарчо-оперативне керівництво обласними конторами «Торгсин» в Україні.

За Харковом як столицею УСРР збереглась провідна роль в системі «Торгсину». Саме в 3-ому під'їзді Держпрому розміщувалася Всеукраїнська контора «Торгсину», у столиці проводилися засідання Української економічної наради. У Харкові були розташовані вищі органи радянської державної влади, центральне партійне керівництво республіки. З введенням в Україні нового адміністративно-територіального устрою торгівельна мережа зазнала змін, були створені обласні контори: Харківська, Київська, Вінницька, Одеська, Дніпропетровська, Чернігівська, Кримська з центром у Сімферополі та Донецька з головною конторою у Маріуполі.

Метою діяльності «Торгсину», як відомо, було налагодження обслуговування іноземних громадян. Поступово увага українського керівництва була зорієнтована на внутрішнього споживача, а початкове завдання змінене на «мобілізацію валютних резервів». В умовах розгортання кампанії хлібозаготівель, конфіскацій селянського майна, а в результаті катастрофічного падіння рівня життя та наступу голоду на сільські місцевості, поповнення державної скарбниці проводилось за рахунок населення, в першу чергу сільського. Позбавлені засобів існування, виснажені голодом українці, діти та дорослі, тягнулись до обласних і районних центрів, де за відсутністю забірних документів (карток) єдиним джерелом отримання продуктів залишалися магазини «Торгсину». Торгівля хлібом в обмін на коштовності була дійовим засобом «мобілізації» і вважалася «найважливішою господарською задачею» радянського державного апарату.

Скупка золота по всій території України розпочалась у січні 1932 року, з грудня пункти зобов'язали приймати срібло. Об'єктивно оцінити результати роботи Всеукраїнської контори «Торгсину» доволі складно. Діловодство велося вкрай незадовільно, про цей суттєвий недолік йшлося у документах, складених за результатами численних перевірок. Значними порушеннями у роботі були несвоєчасна розробка торгового фінансового плану, інструкцій і робочих положень, у результаті чого вся діяльність контори з започаткування була приречена на самоплив. Відсутність обліку та звітності в 1931 році призвели до складання умовного балансу на рік наступний, з подальшим його затвердженням Правлінням Всесоюзного об'єднання «Торгсин». У 1932 році повторилась ситуація з невідповідністю

торгово-фінансового плану з окремих операцій і поквартального, відсутністю кошторису витрат.

Все це створювало умови для систематичних крадіжок з торгсинівських баз, за фактами яких акти не складали і суми збитків не перевіряли. Виявлені недостачі, а подеколи — надлишку товарів, лише підтверджували відсутність належного керування в роботі контори. Основними порушеннями було невиконання постанови Колегії НКЗТ СРСР про підготовку спеціальних фондів товарів для осіб, що отримували перекази, та їх децентралізації; нав'язування примусового асортименту магазинам; допущення товарообмінних операцій між обласними конторами та іншими організаціями.

З метою систематичної боротьби зі зловживаннями та розкраданнями, при Правління Всесоюзного об'єднання «Торгсин» була організована особлива інспекція з широкими повноваженнями аж до порушення справ з притягненням до відповідальності в громадському, службовому та судовому порядку розкрадачів соціалістичної власності. Не залишились осторонь органи ДПУ УСРР, запопадливо ліквідуючи щонайменші спроби громадян «скласти конкуренцію державі». Численні скарги свідчать про безпідставні обшуки, яким піддавали відвідувачів магазинів, одержувачів грошових переказів, коли віднайдену валюту вилучали, а жертву ув'язнювали.

Домінуючою в роботі «Торгсину» була її політична складова. Невиконання плану прирівнювалось до недооцінки вагомості рішень ЦК КП(б)У, примиренського, правоопортуністичного ставлення до справи як другорядної. Кадрові комісії виявляли та звільняли «соціально-чужий елемент», складаючи списки осіб, яким заборонялося працювати в системі «Торгсину». Про особливу сутність системи йшлося в постанові Харківського обкому КП(б)У, прийнятій в перший день 1933 року. «Надаючи виключно важливого значення роботі Торгсинів у справі мобілізації золота, срібла та валютних ресурсів, обком постановляє: 1.Зобов'язати секретарів МПК, РПК Харкова, Полтави, Кременчука, Сум, Куп'янську, Ізюму, Лубен, Охтирки, Краснограда стежити за виконанням Торгсином своїх зобов'язань, здійснювати сприяння у наданні торгових і складських приміщень, зміцненні кваліфікованими та перевіреними кадрами (рахівники, завмаги, продавці)...» [3]. «Торгсин» мав виняткове право на освітлення вітрин магазинів у найкращих торгівельних приміщеннях центрального району столиці — біля будинку ВУЦВКу, готелів «Асторія», «Червона».

Найбільш «врожайним» у мобілізаційної команди Торгсину був відомий найжорстокішим голодом останній місяць зими 1932–1933 років, коли визріли всі передумови викачування коштовностей у населення. Обласні контори звітували про неймовірний зріст попиту населення на продукти харчування, в першу чергу брак муки, круп на тлі різкого зменшення попиту на інші категорії товарів.

Організатори зосередилися на максимальному вилученні внутрішніх валютних цінностей у населення, послідовно поширюючи їхній перелік. Фахівці ювелірної справи підготували спеціальну брошуру з прейскурантом закупочних цін на діаманти, перлини, рубіни, смарагди, яхонти. Отримані цінності передавали фельд'єгерській службі ДПУ, яка за погодженими графіками вивозила їх до Москви.

До дієвих важелів, що вплинули на зріст прибутків держави, належала, безумовно, система ціноутворення, за якою в гонитві за виконанням та перевиконанням планів автори свідомо не брали до уваги надзвичайно низький життєвий рівень населення. У частині постанови № 107 Колегії Наркомату зовнішньої торгівлі СРСР від 4 травня 1933 року «Про роботу «Торгсину», що стосувалась досягнень та успіхів всесоюзного об'єднання в першому кварталі 1933 року, йшлося, зокрема, про «своєчасність проведеного підвищення цін на товари хлібно-фуражної групи, що призвело до збільшення виторгу на протязі кварталу на 3 мільйони карбованців» [4].

Збільшення прибутку керівництво «Торгсину» вбачало в суттєвому збільшенні торговельної мережі. Постійно діючі торгові точки з'явилися у районних центрах і місцях обласного підпорядкування, відпрацьовувалась практика відрядження автолавок «до сільської глибинки». Питання розширення торгової мережі обговорювалося оперативною нарадою Всеукраїнської контори «Торгсин» 25 травня 1933 року, яка прийняла рішення про звернення до Харківської міської ради з клопотанням про виділення складського приміщення, розташованого біля залізничної колії, всеукраїнській міжрайонній транзитній базі [5]. Окремим напрямком обговорення було поширення реклами «Торгсину» на території вокзалів і портів України, а також у місцях прийому та обслуговування іноземних туристів, як у готелі «Асторія» в Харкові.

Держава виділяла немалі кошти на утримання апарату Всеукраїнської контори «Торгсин». Крім поточних витрат, у кошторис були закладені суми на відкриття «курсів працівників прилавку»,

підготовку бухгалтерів, рахівників, лекторів, водіїв. Відкриття відомчих їдалень у Харкові, Києві та Одесі потребувало 473700 карбованців [6].

За постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 18 січня 1934 року «Про переведення столиці України до Києва» центральні органи влади переводилися на нове місце [7]. І хоча назва Торгсину була відсутня в списку переміщених установ першої черги, в липні місяці Харків залишила група провідних спеціалістів. Кошторис витрат, пов'язаних з переїздом і влаштуванням в Києві, склав 269770 карбованців, лєвова частка яких — 210 тисяч карбованців, були виділені під будівництво житла для керівного складу персоналу контори [8]. За результатами залучення валютних цінностей у II кварталі 1934 року управляючий Всеукраїнської контори Й.О. Братников був премійований у розмірі двомісячного окладу (1000 карбованців), а також отримав 3000 карбованців на заохочення найкращих працівників апарату, які сприяли перевиконанню плану [9].

Система «Торгсину», розквіт якої припав на роки Голодомору в Україні, продовжила існування до 1936 року, проте падіння прибутків, яке розпочалося з другого півріччя 1934 року, і досягнення основної мети примусили державу зупинити її діяльність.

Література

1. Марочко, В. І. «Торгсин»: золота ціна життя українських селян у роки голоду (1932–1933) // Український історичний журнал. – 2003. – № 3. – С. 90–103.; Осокіна, Е. А. Золото для індустріалізації: «Торгсин» / Е. А. Осокіна. – М., 2009. – 592 с.
2. Центральний державний архів органів влади та управління України (далі ЦДАВОУ), ф. 4051, оп. 1, спр. 50, арк. 51–55.
3. Постанова Харківського обласного комітету КП(б)У від 1 січня 1933 року «Про виконання плану обласною конторою “Торгсину”» // Голодомор у першій столиці / [укладання І. В. Шуйського, В. А. Полянецького; передм. І. В. Шуйського]. – Х., 2008. – С. 138–139.
4. Державний архів Харківської області (далі ДАХО), ф. Р-1469, оп.1, спр.6, арк.17.
5. ЦДАВОУ, ф. 4051, оп. 1, спр. 51, арк. 8.
6. ЦДАВОУ, ф. 4051, оп. 1, спр. 50, арк. 30.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 6, спр. 338, арк. 14.
8. ЦДАВОУ, ф. 4051, оп. 1, спр. 50, арк. 19.
9. ЦДАВОУ, ф. 4051, оп. 1, спр. 39, арк. 423.